

מרחבים

כתב עת אינטראקטיבי
למחשבה פסיכואנליטית

על עור, "הארה" ופרימיטיביים פוסט-מודרניים

תגובה למאמר-ראיון של ורד בר-און

יורי סלע¹

הריאיון המרתק שערכה ורד בר-און עם פקיר מוספר מאתגר לא רק את מוסכמות הידיעה, אלא גם את מוסכמות הידיעה אודות הידיעה, כלומר - את שאלת האפשרות "לדעת" במובן אובייקטיבי-מוסכם. מוסכמות הידיעה המקובלות קובעות שפרימיטיבי קודם למודרני, הגוף קודם לשפה, הקונקרטי קודם לסימבולי. מוסכמות השיח הרפואי-פסיכולוגי תובעות שמירה על שלמות העצמי הגופני-פסיכולוגי כתו-תקן מוסכם של בריאות. השיח המאתגר קביעות אלו אינו שיח מודרני אודות ידיעה, כי אם שיח פוסט-מודרני המגדיר, לכאורה, ישות חדשה: אדם מודרני-פרימיטיבי. תחת הפרדוקס נחשף האבסורד המתריס: אדם יכול להגדיר פרימיטיבי רק על בסיס של מודרניות ולהגדיר משהו כבן-כלאים של שניהם רק מתוך הכרה ביחסיות של עצם ההגדרה. במונחים אנליטיים: אם השיח הפרימיטיבי, הלא מודע, הוא מסתיר-מוסתר והשיח המודרני-מודע הוא מאיר-מואר, השיח בו עוסק הריאיון הוא שיח מתעתע, דה-קונסטרוקטיבי ומבלבל על שיח זה מעידה ורד שהיה "לא פשוט", "לא מובן" ו"מתיש", אינו מאפשר תקשורת שפתית, אך אינו מצוי במרחב ביניים "משחקי" אמיתי (כאן כויניקוט, לא ויטגנשטיין). זהו התווך המטושטש והמערער שאותו בוחנת ורד בצורה מעמיקה כל-כך באמצעות המונח "משחק-שפה" של ויטגנשטיין. כאנשי טיפול אנו אמונים על בריאות כשלמות. במקביל אנו נושאים עם מטופלינו את משא אי-שלמותם, ואת משא אי-מושלמותו של העולם. המסר העולה מדבריו של מוספר מערער תפישה זאת. מוספר מספר לנו שפגיעות מסוימות בשלמות הגופנית, הנעשות באופן מוגדר פותחות "...את הדלת לעולמות שאיננו יכולים באופן נורמאלי להגיע אליהם". מה שנתפס

¹ פסיכולוג קליני, פסיכותרפיסט הומאניסטי ואינטגרטיבי.

כ"פתולוגי לכאורה" הופך כאן ל"מיטיב לכאורה". ערעור זה דומה לערעור שאנו חשים מול האדם המרעיב עצמו עד כדי סכנה לבריאותו או הנוטל סמים מזיקים (לכאורה?). באתרים אלו מעורבים הקונקרטי בסימבולי באופן שאינו ניתן להתרה. ניתן להתבונן בזה גם כך: האם פרקטיקות סאדו-מזוכיסטיות הן פתולוגיות? הבה נרחיב: האם פרקטיקה דתית של ברית-מילה היא כזאת? האם מוכנותו של ישוע ללכת אל מותו מתוך כוונה – כשבתוך מהלך זה ננעצו מסמרים בגופו – היא ביטוי פתולוגי? לשון אחר – האם פגימה מכווננת, מודעת, עד כדי כאב, היא חלק משלמות נפשית או חריגה ממנה? ומהו המנדט שניתן לנו – המופקדים מטעם עצמנו, מטעם החברה או מטעם מטופלינו – להגיב, לתקן או להטיל סנקציות על קביעות נחרצות אלו?

מוספר מאתגר אותנו במקום בו הפרטי הופך לציבורי. האקט האינדיבידואלי של פגיעה עצמית חדל להיות אינדיבידואלי ולובש אצטלה תרבותית-דתית-רוחנית. מאקט פרטי הופכת הפגיעה העצמית ל"ריטואל", טקס חברתי, בקהילה שהוא מכנה "שבט". מקורות ההשראה שלו הן חברות פרימיטיביות ברובן, אך גם כאלו בנות-זמנינו, העושות שימוש בפרקטיקות גופניות על מנת לטפח איכויות של הנפש ושל הרוח. ייחודן של פרקטיקות אלו הוא בהיותן מופנות החוצה, אל המרחב הציבורי – הן "כתובות בעור". והעור, "האני-עור" הוא המעטפת החיצונית של הגופניות הגלויה, אותו חלק גופני של ההוויה האישית הפונה אל החוץ, אל החברה, ובמקרה של טיפול נפשי – אל המטפל. בזאת דומות פרקטיקות אלו לפרקטיקות שבטיות טקסיות, רפואיות מוקדמות, ציבוריות – כולל אלו שהתרחשו בבה"ח "סלפטריר", שם הוכשר פרויד. בזאת הן מזכירות פרקטיקות רפואיות של הקזת דם, של צריבה: בפרקטיקות אלו האני הגופני מוקז החוצה, העור הנצרב גלוי לעומת זאת – בזאת הן נבדלות מההטרופיות של פוקו, מאתרים בהם השיגעון מודר, ובהם הגוף – כפי שמתאר פוקו ב"הולדת הקליניקה" – מושחק. בזאת הן נבדלות מהפרקטיקה הרווחת כל-כך של נטילת תרופות "פסיכיאטריות" (ואחרות) – האופן המקובל חברתית להשפעה גופנית על הנפש. בפרקטיקה זאת בולט הממד הפרטי, החסוי: דבר מה נכנס פנימה אל הגוף, באופן דיסקרטי, פרטי, ולא נודע כי בא אל קירבו. היה כלא היה.

לכן האתגר שמציב מוספר בפנינו הוא כפול ומכופל, הוא ניצב בין הגילוי לכיסוי, בין המואר לאפל, בין הטקסי לפרטי. האתר עליו כתובה עלילה זאת – העור – הוא התווך

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

התוחם את הגוף-נפש שלנו במגעה עם העולם, הפונה פנימה אך גם החוצה, חלק של הגוף שניתן לראותו ואף להראותו, אך אינו גלוי בהכרח. חלק מן הגוף שכאשר הוא נפגע ונפרץ הוא נותן לעצמו ביטוי כלפי חוץ בצורה של פתח, ומן הפתח זורם דם. אותו דם שהוא דם קורבן, דם הנפש – ביהדות כבתרבויות רבות אחרות. לכן אנו שואלים תדיר, כאשר אנו באים במגע עם אדם הפוגע בעצמו – האם מדובר בתקשורת של גילוי או של הסתרה, או במשחק-שפה אחר, של גילוי-הסתרה, פנים-חוץ, שממילא מייצרים בתודעתנו שסע-ספליט מערער.

מתוך הדברים האלו עולה שאלה מטרידה: האם דבריו של מוספר הם חלק מתרבות אלטרנטיבית במוצהר שעניינה הוא קעקוע מוסכמות, שאינה תרבות אלא "תרבות-נגד"² במובן הסוציולוגי של המילה, כזו המשויכת ונובעת מתוך "תרבות הנגד" של שנות השישים? או שמא מדובר אכן במשחק-שפה העומד בפני עצמו, משחק של גילוי, משחק בו פרזנטציה גולמית נועדה להחליף את הסימבולי, את הרפרזנטטיבי, ולהציג (לא לייצג), באמצעות הגוף את הטמיר, את הרוחני.

דבריו של מוספר מזמנים אותנו לתקשורת המתרחשת באופנים אחרים, מתוך הסכמה ש... "תקשורת אמיתית אינה דרך מלים". תקשורת זאת מביאה בחשבון אופנויות חלופיות של שיג ושיח בין-אישיים כמו "תקשורת טלפתית". היא מביאה בחשבון ממדים אחרים של המציאות – "על-נפשיים" ו"אלמותיים". במובנים עמוקים אלו הפגיעה בגוף, הן כ"מודיפיקציה" והן כ"משחק" היא אתגור המוסכם, אתגור מראית העין, אתגור הקונקרטי, אתגור המסרים הבנאליים של החושים. מה שנדמה כחולני הוא בריא, מה שנדמה כגופני הוא נפשי ורוחני ולכן מה שנדמה ככאב הוא היטהרות או "תענוג"³. חתירתנו אחרי הגדרה לשונית-סימבולית היא צרה ומגבילה: בלשונו של ויטגנשטיין – המילה כאב אינה מהווה תיאור מהימן של הכאב ושל הצעקה של הילד בעקבותיה – היא מחליפה אותה.

² "תרבות-הנגד" counter-culture הוא מונח סוציולוגי המתייחס למכלול תופעות חברתיות, תרבותיות ואמנותיות שצמחו במערב בשנות השישים. המונח "נגד" מצביע על כך שאפיון מרכזי של מכלול זה הוא התנגדותו לסדרים הרווחים במגוון מישורים – שלטוני, כלכלי, תרבותי-רוחני ועוד. בשדה הפסיכותרפיה מוכרים שמותיהם של רוני ליינג, תומאס סאז וריצ'ארד אלפרט כנושאים את נס "תרבות-הנגד" האנטי-פסיכיאטרית.

³ מתוך מאמרה של ורד בגיליון "שיחות", מרץ 2013, "פציעה עצמית בין משחק השפה הקליני לבין משחק השפה של הפרימיטיביים המודרניים"

הכשל של טיעוניו של מוספר הוא דווקא במישור הסוציולוגי והאנתרופולוגי ולא בזה הפסיכולוגי. התופעה האקסטטית עשויה להיות מקובלת ככזאת במופעה היחידני, כתופעת הקדושים, הנביאים, המנהיגים הרוחניים, אנשים אמיצים המתמירים את הנרקסוזם האישי שלהם (במונחים קוהוטיאניים) ומקריבים עצמם למען מטרות נעלות. היא עשויה להיות מקובלת ככזאת גם במסגרת החברות והתרבויות עליהן הוא נשען: תרבויות שבטיות של איי-האוקיאנוס השקט, תרבויות שבטיות אפריקאיות ועוד. עוד היא עשויה להיות מקובלת בקרב קבוצות נבחרות בתרבויות מסורתיות – מרפאים טיבטיים וסיניים, נזירים בודהיסטים או הינדיים, שמאניים אינדיאנים ועוד. הניסיון להישען על ייחודיות "מודרנית" ועל תרבויות "פרימיטיביות" בעת ובעונה אחת מהווה יצור כלאיים שאינו תקף ולכן אינו פורה.

מדוע זה כך? אסביר מתוך שתי דוגמאות המתכתבות, כל אחת בדרכה, עם טענותיו של מוספר.

הלנה נורברט הודג' היא חוקרת-אנתרופולוגית שבמהלך עשרות שנים ניהלה מחקר מרתק בקהילות טיבטיות-בודהיסטיות בצפון הודו. עם הזמן הפכה בת-בית בקהילות אלו ונעזרה בידע המחקרי שרכשה על-מנת לסייע להן. בהסתמך על מבנים חברתיים, תרבותיים ודתיים של קהילות אלו סייע מחקרה של הודג' לייצר "עתידים עתיקים" (Ancient Futures) – כותרת סיפרה החשוב. המבנים החברתיים עליהם התבססה היו מבנים אורגניים של חברות אלו והמודיפיקציות (אני משתמש בכוונה במילה שמשמשת גם את מוספר) שתיקפו את יצירת השיח האלטרנטיבי, נבעו וביטאו רציפות היסטורית, במסגרת בעלת לכידות חברתית-תרבותית. מתוך כך יכלו לבטא גם עקביות מושגית תקפה. במאמרו "מסורות מומצאות" (Inventing Traditions) מתאר ההיסטוריון אריק הובסבאום את האופן בו שכבות שליטות בחברות אורגניות "ממציאות מסורות" על מנת לתת תוקף למעשיהם מתוך עבר היסטורי מוסכם ומשותף. מחקרו של הובסבאום מראה כיצד נסמכים פיתוחים חברתיים מודרניים על ההיסטוריה על מנת לבסס את קיומם, מתוך הסכמה חברתית על תוקפם של שפה משותפת, סמלים משותפים, כללי-התנהגות מוסכמים והתנהלות ומערכת מוסכמת של מסמנים ומסומנים. בשתי דוגמאות אלו תומך "הפרימיטיבי" ב"מודרני" על-מנת ליצור סוגה חדשה, "פרימיטיבית-מודרנית" עקבית ותקפה.

מרחבים – כתב עת של האגודה הישראלית לפסיכותרפיה פסיכואנליטית

בשיח שמנהל מוספר עם ורד אין (עדיין?) מבנה סימבולי הדרוש ליצירה של שפה. מאחר והוא נסמך על פרקטיקות מגוונות - ולרוע המזל אף סותרות - מבנה השטח השפתי אינו מייצג מבנה עומק מוסכם, ולכן מסמן אחד עשוי להצביע על יותר ממסומן אחד. במובן זה השיח דומה להתדיינות המוכרת בין "תרבות" ל"תרבות-נגד", המוגדרת על-ידי העמדתה "כנגד" ולא בזכות עצמה. דברים דומים אמורים בהיבטים מסויימים של תרבות "העידן החדש", בה הכל "זורם" ושולל נקודות אחיזה מובהקות, מקובלות ומובחנות זו מזו (דוגמא לערבוב מסוג זה: "יש גם את *Bakti Yoga* זאת של **הארי קרישנה**. זוהי המסירות הקתולית של הקדושים. **הקדושים הקתולים** היו מתרגלים את **היוגה** הזו" – דגשים שלי – י.ס.).

בראיון מוזכרת טענתו של ליוטאר לגבי ה"דיפרנד"⁴ טענתו הגלויה של מוספר היא לאיכות של "דיפרנד" בו מתקיים "...פער בלתי ניתן לגישור בין סוגות שיח שונות, כאשר הצד שאינו יכול לזכות במחלוקת הופך לקורבן". אולם השיח המילולי שמייצר מוספר רצוף טעויות עובדתיות (גם "לשיטתו"), אינו מהווה "סוגה", ואינו מתקיים במסגרת קבוצה חברתית מוסכמת ולכידה. במקרה זה דומה שדווקא השפה שנוקטת ורד כאשת-מקצוע וחוקרת - שפה המקבלת ומכבדת לחלוטין את ה"סובייקטיבי" - היא ה"קורבן" של ה"דיפרנד".

בחזרה, אם כן, לראיון. לקראת סוף ההקדמה לראיון אומרת ורד כך: "הרגשתי בראיון כיצד מנסה מוספר ללמד אותי משחק-שפה חדש, לא רק ברמת התכנים אלא גם ברמת המילה." האבחנה בין רמת התוכן לרמת המילה משמעותית מאוד בעיני.

ברמת "המילה", השיח של מוספר אינו מאפשר הכרה עמוקה באמת חלופית: דבריו אינם מעידים על מחויבות לשיח עקבי ולכן אינם מייצגים "אמת" כלשהי, כי אם את אתגורן הדה-קונסטרוקטיבי של אמיתות. בהקשר זה טענותיה החדשניות של ורד ראויות לאתגר עקבי ויסודי יותר, התואם את הכלים האינטר-דיספלינאריים המקוריים והיצירתיים בהם היא עושה שימוש.

במקביל מציעה ורד שטענותיו של מוספר מהוות "משחק-שפה" ברמת התוכן, ומציעות שהגוף, שלמותו, פגימתו וטיפוחו מהווים משחק-שפה העומד בפני עצמו. במשחק-שפה זה

⁴ מונח המגדיר פער שאינו ניתן לגישור בין סוגות שיח, כאשר מי שמחזיק בשיח המוחזק כנחות הופך לקורבן במפגש בין "השיחים".

הגוף עצמו מהווה תוכן סמיוטי שלנו, כאנשי-מקצוע, אין יכולת ל"שוחח" איתו, להעריך אותו ולתרגם אותו למונחים מוכרים לנו. חמקמותו של שיח זה היא בהיותו תערובת של קונקרטיזציה-סמל, מסמן-מסומן, מילה-שלילת הדיבור. עבודתה היסודית והמכבדת כל-כך של ורד חושפת אמת זו בכל כאבה, ומאתגרת אותנו, אנשי-המקצוע בנקודה משמעותית וחשובה ביותר. מהיכרותי עם עבודתה של ורד נראה לי שיש יסוד לתקווה שהמשך עבודתה ומחקרה יתרום תרומה גדולה להבהרתה של נקודה זו, המשמעותית כל-כך לעשייתנו המקצועית.